

Kontroll, begär och kunskap

Den koloniala kampen om Goavddis¹

Mårten Snickare

Nikodemus och Nicodemus

Slutet av 1600-talet. Den svenska koloniseringen av Sápmi befinner sig i ett intensivt skede.² Ett kungligt plakat utfärdas 1673 med syfte att stimulera svensk bosättning i samiska landområden. Kristnandet av samerna, som pågått under lång tid, bedrivs alltmer systematiskt och hårdhänt. Svenska präster och ämbetsmän försöker med olika medel sätta stopp för de samiska religiösa praktiker som lever kvar sida vid sida med den kristna religionen. En av de samer som konfronteras med det hårdnande förtrycket är Lars Nikodemus Nillson i Norrvästerby i Pite Lappmark. Omkring 1690 inträffar en tragedi i hans liv då hans sexårige sonson faller ned i en brunn och drunknar. I ett försök att väcka den lille pojken till liv plockar han fram sina gudabilder i trä och börjar i trots mot koloniserarens förbud spela på sin *goavddis* eller ceremonitrumma.³ Per Noraeus, präst i Silbojokk och känd för sin hårdhet mot de samiska församlingsborna, uppdrar åt några av Nillsons grannar att undersöka saken och försöka förmå honom att sluta. När Nillson vägrar, och försvarar sig och sin *goavddis* med våld, ställs han inför rätta och trumman konfiskeras liksom gudabilderna. I rätten förklarar Lars Nillson att han vid olika tillfällen anropat den kristna guden men att han i vissa sammanhang blir bättre hjälpt av sina gamla gudar. Han tänker därför så länge han lever ”efterlefva och bruka sine Förfäders Funth och wahna, oachtandes hwadh högre eller mindre Öfwerheet i detta måhl nu eller framdeles honom förbiudandes worde”.⁴ Lars

Nikodemus Nillson döms att brännas på bål tillsammans med sin *goavddis* och sina gudabilder. Per Noraeus får i uppdrag att bereda honom för döden genom att undervisa honom i den kristna tron. Enligt en rapport till Justitierevisionen är undervisningen framgångsrik. Nillson bekänner sina synder och när domen verkställs i Arjeplog den 4 april 1693 ropar han från bålet: ”Jesu walde falle minu siehlo” (Jesus tag nu min själ).⁵

Hundra mil längre söderut, i Stockholm, lever vid samma tid Lars Nikodemus Nillsons namne, hovarkitekten och adelsmannen Nicodemus Tessin d.y. I sina ansträngningar att komplettera sin stora samling av planschverk och grafiska blad har han stött på problem. Den tryckta och rikt illustrerade beskrivningen av Christine Lorraines och Ferdinando Medicis bröllop i Florens 1589 tycks omöjlig att få tag på. Efter år av fruktlösa försök ser Tessin våren 1706 en lösning, då storhertigen av Toscana erbjuder honom ett exemplar av planschverket i utbyte mot en *goavddis*.⁶ När Tessin lyckats skaffa fram det begärda föremålet och en beskrivning av hur det brukas får han av sin mellanhand Daniel Cronström, svensk diplomat i Paris, reda på att storhertigen också önskar en liten samepojke som kan spela på trumman. Tessin och Cronström tycks besvärade av storhertigens begäran – ordet ”embarrassante” dyker upp i brevväxlingen – men begäret efter planschverket dövar betänkligheterna.⁷ Tessin lyckas så småningom få tag i en samisk man som han skickar till Paris för vidarebefordran till Flo-

rens. Cronström bekräftar efter några veckor att mannen anlänt, men nämner också att han är en ”ivrogne”, en drinkare.⁸ Där blir spåren otydliga efter den anonyme samiske mannen. Han tycks ha kommit till Florens men dött där efter en kort tid.

Historierna om Nikodemus och Nicodemus har mycket gemensamt. I båda fallen handlar det om ett möte mellan koloniserad och koloniserad, ett möte som leder till döden för den koloniserade. Samtidigt anas i båda fallen ambivalenser och glidningar: Lars Nikodemus Nillson tycks ha rört sig fram och åter mellan koloniseradens kristna gud och de samiska gudarna (man kan i sammanhanget notera hans mellannamn Nikodemus med dess bibliska associationer). Och Nicodemus Tessin tycks ha haft betänkligheter, på vilka grunder är svårt att veta. Framförallt förenas de båda historierna av det föremål som de kretsar kring: en *goavddis*, en samisk ceremonitrumma. De inblandade tillmätte uppenbarligen föremålet stor vikt: Lars Nikodemus Nillson var beredd att riskera livet för sin rätt att inneha och bruka det; Per Noraeus var beredd att gå mycket långt för att ta kontroll över och förstöra det; storhertigen av Toscana gav uttryck för ett starkt begär till det.

Fallet Lars Nikodemus Nillson sticker ut genom sin grymhet och genom detaljrikedomen i protokoll och rapporter. Men samtidigt är det på många sätt typiskt: under det sena 1600-talet och det tidiga 1700-talet konfiskerade och förstörde svenska präster och ämbetsmän hundratals, kanske tusentals *goavddis*.⁹ På samma sätt är historien om Nicodemus Tessin och storhertigen av Toscana typisk: under senare delen av 1600-talet träder *goavddis* fram som ett av de mest begärliga samlarobjekten för eliter i Sverige och Europa. Inventarieförteckningar och andra källor vittnar om att *goavddis* blev ett närmast obligatoriskt inslag i svenska stormäns konstkammare eller rustkammare.¹⁰ De återfanns också i en rad tyska konstkammare och så långt bort

som i Florens, Rom, Madrid och London.¹¹

Historierna om Nikodemus och Nicodemus utgör därmed drastiska exempel på hur *goavddis*, föremål som i många hundra år hade intagit en central plats i samiska kulturella och religiösa praktiker, nu också hamnade i centrum för motsägelsefulla koloniala praktiker av förstörelse och samlande. Historierna tecknar konturerna av en intensiv, ofta brutal, kolonial kamp om rätten att inneha, bruka och – inte minst – definiera *goavddis*. En person som befann sig mitt i den kampen var Johannes Schefferus.

Museum Schefferianum

Johannes Schefferus var en av de mest mångkunniga och inflytelserika humanisterna i 1600-talets Sverige. Född 1621 i Strasbourg och utbildad vid tyska och holländska universitet rekryterades han 1648 av drottning Kristina till den Skytteanska professuren i värtalighet och politik vid Uppsala universitet. Filologi och latinsk retorik var hans främsta forskningsfält, men han lämnade också viktiga bidrag inom juridik, historia, arkeologi och etnografi. År 1666 utsågs han till ledamot av det nygrundade *Antikvitetskollegium* ägnat åt insamlandet, studiet och bevarandet av inhemska fornlämningar. Vid sidan av, eller snarare i nära anslutning till, sin gärning som forskare och lärare var Schefferus också en hängiven samlare av böcker, manuskript och föremål. Intill sitt hem i centrala Uppsala lät han på 1660-talet uppföra en byggnad för sina samlingar, det så kallade *Museum Schefferianum*.¹² Byggnaden, som idag ägs av *Kungl. Vetenskaps societeten i Uppsala*, var den första byggnad i Sverige som uppfördes som museum. Den kan förstås som ett led i en europeisk humanistisk tradition, från den italienska renässansens *studiolo* till det tyska 1600-talets *Kunstammer* – en tradition som byggherren var väl förtrogen med. Karakteristiskt för den traditionen var en stark koppling mellan samlande och forsk-

1. *Museum Schefferianum* uppfördes på 1660-talet intill Schefferus hem i centrala Uppsala.

ning, en koppling som kunde ta konkret rumslig gestalt: utställningsrummet kombinerades ofta med bibliotek och arbetsrum.

Museum Schefferianum är en kvadratisk envåningsbyggnad av ganska blygsamma dimensioner, ca 8 x 8 meter (fig. 1). Den enda dörren leder direkt in till ett långsmalt rum (ca 7,3 x 3,1 meter) med vitputsade väggar, stengolv, välvt tak och tre ganska stora fönster (fig. 2). Eftersom det är byggnadens största och ljusaste rum är det rimligt att anta att det var där Schefferus placerade sin föremålssamling. Öppningar till höger leder till två mindre, nästan kvadratiske rum som kan tänkas ha fungerat som bibliotek och arbetsrum. Det finns inga bevarade bilder eller inventarieförteckningar som gör det möjligt att fastställa föremålens placering, men man kan sluta sig till att de var tätt placerade i det ganska begränsade utrymmet på ett sätt som motsvarar

bevarade bilder av europeiska konstkammarsamlingar från samma tid.

För att få en uppfattning om hur Schefferus museum, eller konstkammare, tedde sig kan man jämföra med en välkänd bild av en annan tidig nordeuropeisk konstkammare, nämligen *Museum Wormianum* inrättad av den danske medicinaren och antikvarien Olaus Wormius.¹³ Bilden från 1655, som utgör frontespis till den publicerade katalogen över Wormius samlingar, visar ett rum av liknande storlek och proportioner som det långa rummet i *Museum Schefferianum*, väl upplyst från två stora fönster och fullkomligt myllrande av föremål hängande på väggarna och i taket, stående på det rutiga stengolvet och liggande på långa öppna hyllor (fig. 3).¹⁴ Ingen strikt systematisering eller kategorisering går att utläsa, naturalier och artefakter är blandade i hela rummet.¹⁵ Naturaliesamlingen domine-

2. Interiör från *Museum Schefferianum*. Sannolikt var det i detta rum Schefferus ställde ut sin föremålsamling.

rar: uppstoppade och torkade djur i taket och högt upp på väggarna; horn från hjort och andra däggdjur hängande på väggen mellan fönstren; stenar, mineraler, snäckor, ben och andra grupper av naturalier placerade på de långa hyllorna, i lådor eller fack försedda med etiketter: ”conchiliata”, ”sulphura”, ”terræ” och så vidare. På motsvarande sätt tycks naturalier ha spelat en viktig roll i Schefferus konstkammare. Hans amanuens Johan Heysig-Ridderstierna arbetade på 1670-talet med en katalog över naturaliesamlingen. Endast sektionen med mineraler är bevarad men den upptar inte mindre än 144 föremål indelade i sju grupper.¹⁶

Bland de av människor tillverkade föremål som är synliga på bilden av Wormius konstkammare spelar föremål från kulturer utanför den kristna europeiska kulturkretsen en viktig roll: pilar, bågar och spjut, kläder

och smycken, en kajak hängande i taket med tillhörande paddel på fondväggen intill ett par skidor. De sistnämnda föremålen pekar mot de danska koloniala intressena i det arktiska området. På ett motsvarande sätt verkar föremål från Sápmi ha spelat en framträdande roll i Schefferus konstkammare. Till skillnad från Wormius konstkammare, såsom den framträder i bilden och katalogen, verkar böcker och manuskript ha utgjort en integrerad del av Schefferus konstkammare, gissningsvis placerade i ett av de mindre, angränsande rummen. Schefferus förde med sig en samling om ca 900 volymer från Strasbourg, en samling som fortsatte att växa under åren i Uppsala.

Efter Schefferus död 1679 skingrades hans samlingar. Några av de samiska föremålen införlivades med Antikvitetskollegiums samlingar, vilka så småningom kom att bli grunden till Historiska museet i Stockholm. En

3. *Museum Wormianum* enligt frontespisen till katalogen över Wormius samlingar (1655).

goavddis skänktes 1681 av amanuensen Johan Heysig-Ridderstierna till *The Royal Society* i London.¹⁷ En *sieidi*, en naturligt formad sten som spelade en viktig roll i samiska religiösa praktiker, förvärvades av adelsmannen och samlaren Mårten Törnhielm på Ekerö;¹⁸ en annan *sieidi* av oklar proveniens finns fortfarande i Schefferus museibyggnad. En del av naturalierna, i synnerhet mineralerna, hamnade så småningom i Stockholmsläkaren Magnus Bromells samlingar.¹⁹ Tjugotvå manuskript finns sedan 1719 i Uppsala universitetsbibliotek. Därutöver har Schefferus aktiviteter som samlare lämnat få historiska spår, jämfört med exempelvis Wormius. Under Schefferus livstid tycks dock hans konstkammare ha varit välkänd och ansedd. Nordeuropeiska studenter, forskare och samlare reste till Uppsala för

att besöka *Museum Schefferianum*, ledsagade av dess uppenbarligen gästfria grundare.

Prins Albrechts besök

En av besökarna var prins Albrecht, näst äldste son till hertig Ernst av Sachsen-Gotha. Prinsens resa var nära förknippad med faderns ansträngningar att utöka och komplettera konstkammaren i *Schloss Friedenstein* i Gotha; han hade det uttryckliga uppdraget att samla information om konstkammare längs resvägen.²⁰ En resedagbok, författad av en anonym medresenär till prinsen, redogör för färden under sommaren och hösten 1670, via Holstein och Danmark till Sverige.²¹ Konstkammaren i Gottorp beskrivs kortfattat, med en hänvisning till den tryckta katalogen författad av Adam Olearius, bibliotekarie hos

Fredrik III av Holstein-Gottorp.²² Den kungliga konstkammaren i Köpenhamn, däremot, blir föremål för en detaljerad beskrivning som sträcker sig över sju sidor – där återfanns bland andra föremålen från *Museum Wormianum*, som förvärvats av danske kungen Fredrik III efter Olaus Wormius död 1655.²³

Onsdagen den 14 september anlände resenärerna till Uppsala där de besökte domkyrkan och studerade dess gravmonument.²⁴ Dagen därpå tog Schefferus emot och visade sin ”Naturkammer” – beteckningen som författaren till resedagboken använder tycks stärka antagandet att naturalierna spelade en framträdande roll i samlingen.²⁵ Av dagboken framgår att värd och gäster studerade föremålen tillsammans och att värden tog sig tid att förklara några av dem i detalj, såsom föremålen från den samiska kultursfären. Sällskapet studerade och pratade om samiska kläder, en släde med seldon avsedd för renar, ett par skidor, en rock tillsammans med ett par stövlar och en väska gjorda av renskinn samt en mössa gjord av andskinn – ett uppstoppat exemplar av samma slags and hängde på väggen över mössan.²⁶

Särskilt intresse ägnades tre *goavddis*, om vilka den anonyma författaren till resedagboken skriver:

Tre samiska trummor, något avlånga och gjorda av trä, ungefär två spann långa, ett och ett halvt spann breda och en handsbredd höga.²⁷ På undersidan hade de två hål i vilka man kunde greppa med handen för att hålla trumman. Trummorna var täckta av pergament med fullt av ritade tecken. Dessa trummor använder samerna för att spå. Därtill har de en mässingsring och en liten hammare av ben. De lägger ringen på trumman som de håller i en hand, och slår på trumman med hammaren, som de håller i den andra handen, så att ringen som ligger på trumman rör sig. När ringen hamnar på ett tecken förutspår de något gott eller ont. Dessa trummor låter kungen sina ämbetsmän i Lappmarken konfiskera, och de som brukar trummorna blir bestraffade därför.²⁸

Citatet antyder att man studerade Schefferus tre *goavddis* omsorgsfullt, vred och vände

på dem, och att ägaren tog sig tid att förklara det samiska bruket av dem, men också den svenska kolonialmaktens strävan att stoppa detta bruk. Med utgångspunkt i citatet är det möjligt att definiera fyra kategorier av aktörer inblandade i kampen om *goavddis* mening, värde och bruk. Den första kategorin utgörs av skickliga samiska hantverkare, inte explicit omnämnda i dagbokscitatet men antydda i dess inledande beskrivning av material och utformning – i synnerhet av ordet ”gemacht” (gjord). Dessa anonyma hantverkare hade kunskapen att skapa visuellt anslående och rituellt brukbara föremål, och att variera utformningen och utsmyckningen av dem inom de ramar som sattes av estetiska traditioner och rituella praktiker. Därpå följer en kategori som uttryckligen pekas ut i citatet, bestående av de nåjder (samiska schamaner) och andra samer som brukade *goavddis* i rituella och musikaliska framträdanden. Den tredje kategorin, också utpekad, utgörs av de svenska ämbetsmän och präster som ägnade sig åt att konfiskera *goavddis* och att förhindra bruket av dem, som ett led i disciplineringen av samerna och strävan att inlemma dem i den ortodoxa svenska kyrkan. De flesta *goavddis* förstördes under några decennier runt år 1700 och, som vi redan har sett, de samer som trotsade förbudet att bruka dem hotades av dödsstraff. Den scen som citatet målar upp, med Schefferus som lägger ut texten om *goavddis* för sin förnäma gäst, vittnar om en fjärde kategori bestående av svenska och europeiska forskare för vilka *goavddis* främst var materiella källor till kunskap om samiska kulturella och religiösa praktiker. Till dessa fyra kategorier kan en femte läggas, nära relaterad till den sistnämnda och exemplifierad av prins Albrechts far, hertig Ernst av Sachsen-Gotha, utan vilkens intresse för konstkammareresedagboken sannolikt aldrig skulle ha blivit skriven: en kategori bestående av de svenska och europeiska samlare för vilka *goavddis* framstod som exotiska och begär-

liga föremål. Hertig Ernst lyckades själv inte förvärva någon *goavddis*, men 1729 hade en införlivats med samlingarna i Gotha.

Dessa aktörer relaterade till *goavddis* på olika sätt men alla bekräftade genom sina handlingar och praktiker värdet och betydelsen av föremålen i fråga. *Goavddis* hade uppenbarligen kraften att väcka starka känslor och utlösa handlingar av olika slag. För de koloniserade var det en fråga om kulturell och religiös identitet och om hanterandet av relationen mellan det profana och det heliga. *Goavddis* var visuellt kraftfulla objekt vilkas mening aktualiserades i musikaliska, rituella framträdanden där deras rytmer smälte samman med jojken.²⁹ I en tid av tilltagande kolonialt förtryck och hotad kulturell identitet kan man anta att betydelsen av dessa meningsladdade, kraftfulla föremål blev än starkare. För de svenska kolonisatörerna vävdes *goavddis* in i ambivalenta föreställningar och handlingar av kontroll och begär. Som verktyg för hedniska praktiker konfiskerades de av myndigheter och präster i en systematisk och ofta brutal strävan att disciplinera den samiska befolkningen och inlemma den i den ortodoxa lutherska statskyrkan. Men blotta kraften i det våld med vilket *goavddis* förstördes och bruket av dem hindrades tycks bekräfta deras betydelse. *Goavddis* var inte bara ett exempel på primitiv vidskepelse; de var redskap för djävulens bländverk och därmed ett reellt hot mot den kristna kulturen. Samtidigt tycks föreställningar om *goavddis* inneboende magiska krafter starkt ha bidragit till deras status som begärliga, värdefulla samlarföremål för svenska och europeiska eliter. Behovet att förstöra och begäret att äga är således två sidor av samma mynt.

Efter studiet av *goavddis* fortsatte prins Albrecht och Schefferus till samlingen av mineraler.³⁰ Många av dessa härrörde från Sápmi och var därmed tydligt relaterade till den svenska kolonialpolitiken; koloniseringens ekonomiska drivkrafter var ju exploatering-

en av råvaror, inte minst mineraler. Besöket avslutades med samlingarna av böcker och manuskript. Prins Albrechts besök i Schefferus konstkammare var inte unikt. I en annan bevarad resedagbok beskriver Corfitz Braem, son till en av Danmarks ledande köpmän och så småningom borgmästare i Helsingör, hur han vid jultid 1671 fick ta del av samlingen tillsammans med dess ägare. Även denna gång är det de samiska föremålen som ägnas störst intresse.³¹

Källorna vittnar alltså om en praktik i norra Europa där medlemmar av eliten besökte varandras konstkammare. De antyder också att svenska samlare och samlingar var del av ett sådant utbyte i högre grad än man vanligtvis tänker sig. Social prestige var säkerligen en drivkraft: aristokrater, lärda och köpmän solade sig i varandras glans och framträdde som personer med förmåga att själva samla och ta del av och värdera andras samlingar. Kunskap var en annan: både prins Albrechts och Corfitz Braems resor hade karaktären av bildningsresor och deras dagböcker är rika på precisa uppgifter om enskilda föremål, uppgifter förmedlade av Schefferus eller andra sakkunniga. Konstkammaren framträder alltså som en plats för förmedling av kunskap.

Lapponia

Men Schefferus konstkammare hade inte bara betydelse för *förmedlingen* av kunskap om Sápmi. Den var också en plats för *produktion* av kunskap. År 1671, mittemellan prins Albrechts och Corfitz Braems besök, fick Schefferus i uppdrag av universitetskansler Magnus Gabriel De la Gardie att skriva en bok om Sápmi och samerna. Resultatet, *Lapponia*, publicerades på latin i Frankfurt 1673 och blev en europeisk bestseller som snabbt översattes till flera språk: engelska (1674, 1704 och 1751), tyska (1675), franska (1678) och holländska (1682 och 1716) – på svenska kom den märkligt nog först 1956.³² På ett allmänt plan kan *Lapponia* relateras till de intensifie-

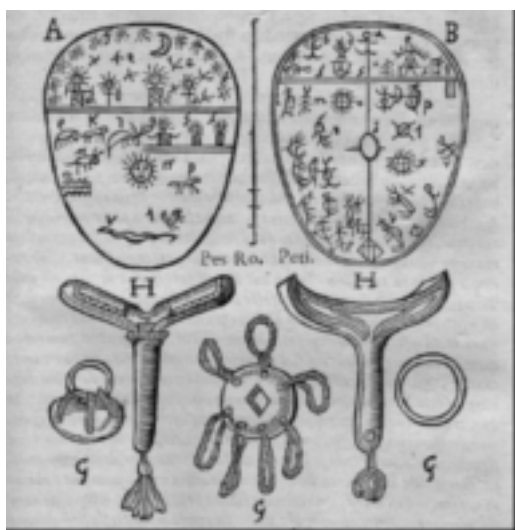
rade koloniala aktiviteterna i Sápmi – dess publicering sammanfaller i tid med det tidigare omnämnda Lappmarksplakatet. I förordet till *Lapponia* anför Schefferus ett annat motiv, nämligen rykten som sades spridas i Europa om att 1600-talets svenska militära triumfer hade nåtts med hjälp av samisk trolldom.³³ Den svenska militära stormakten skulle alltså vila på hedniska praktiker, och på bruket av *goavddis*, djävulens redskap! Sådana rykten gjorde det angeläget att sprida sann kunskap om Sápmi och samerna.

Schefferus besökte aldrig själv Sápmi. I förordet till *Lapponia* introducerar han sina källor och ger därmed en inblick i sin forskningsmetod. En huvudkälla utgörs av nyskrivna rapporter av svenska präster verkamma i Sápmi. Viktiga är också de femtiofyra författare som Schefferus förtecknar, från antika auktoriteter som Plinius och Tacitus, över medeltida historiker som Adam av Bremen och Saxo Grammaticus, till samtida forskare som Olaus Wormius och Isaac Vossius.³⁴ Slutligen – och av störst intresse i det här sammanhanget – lyfter Schefferus fram föremål som källor. Han framhåller att

egenhändigt utförda teckningar efter fysiska föremål inte bara tjänat som förstudier till bokens illustrationer utan att de utgör en metod för kunskapsproduktion: med hjälp av dem har sådant kunnat tydliggöras som inte går att förklara med ord.³⁵ I bokens dedikation till Magnus Gabriel De la Gardie uttrycker Schefferus sin tacksamhet över att denne ställt sin samling av samiska föremål till författarens förfogande, något som möjliggjort jämförelser med de egna föremålen.³⁶

Med dessa källor till hands skred Schefferus till verket. Gissningsvis låg hans arbetsrum i den lilla museibygnaden där han hade omedelbar tillgång till såväl texterna som de materiella källorna. De frekventa hänvisningarna i boken till texter och föremål gör ett sådant antagande rimligt: författaren tar hela tiden sina källor i bruk. Arbetet kännetecknas av en kritisk hållning. Schefferus varken avfärdar eller tar för givet vad källorna utsäger innan han grundligt undersökt dem och jämfört dem med varandra. Och i den kritiska processen spelar föremålen, de materiella källorna, en viktig roll. Med hjälp av dem kan han komplettera och ibland korrigerar de skriftliga källorna.

Flera exempel på detta finns i bokens mest omfattande kapitel, ägnat åt samernas ”trolldomskonst [...] som ännu icke alldeles upphört bland dem”.³⁷ Med stöd i prästernas rapporter konstaterar Schefferus att samerna tycks besitta en särskild förmåga till trolldom, något som kan förklaras genom djävulens inflytande.³⁸ Och för samernas utövande av trolldom spelar *goavddis* en central roll. Den följande undersökningen av samisk trolldom utgår från prästernas rapporter samt från de *goavddis* som författaren hade tillgång till, tre i egen ägo samt tre som Magnus Gabriel De la Gardie ställt till hans förfogande. Alla sex *goavddis* är representerade i detaljerade träsnitt i den sakliga, redovisande stil som är kännetecknande för tidens vetenskapliga bilder. I tre fall, bilderna C, D och F, avbildas

4. Träsnittet ur Schefferus *Lapponia* (1673) visar två *goavddis* med tillhörande hammare. Trumman till höger hörde till Schefferus samling.

både fram- och baksida på trumman och i två fall, A och B, avbildas även de hammare med vilka nåjden slår på trumman samt de ringar som läggs på trumskinet (fig. 4).

Schefferus redogörelse för *goavddis* utformning är precis och detaljerad. Han jämför de fysiska föremålen med skriftliga källor och känner sig ofta föranlåten att förtydliga och korrigera de senare. När till exempel en rapportör uppger att skinet på *goavddis* är fäst vid ramen med hjälp av träpinnar kommenterar Schefferus att han sett åtminstone ett exempel på hur skinet istället fästs med trådar av rensenor.³⁹ I ständig dialog med de fysiska föremålen och bilderna av dem beskriver han hur trummorna är uppbyggda av en ram, eller en urholkad trästock, på vilken ett renskin är spänt. På skinet har tecken och figurer målats med rödfärg, en dekokt av krossad albark. Med hänvisning till de fysiska föremålen slår författaren fast att uppsättningen av tecken varierar stort mellan olika *goavddis*.⁴⁰ Där finns representationer av de samiska gudarna tillsammans med djur, geografiska orter och himlakroppar. Ofta förekommer också bilder av Kristus, apostlarna och andra gestalter ur Bibeln. 1600-talets *goavddis* bär därmed vittnesbörd om en kultur där kristendomen spelar en viktig roll vid sidan av andra religiösa praktiker – på samma sätt som historien om Lars Nikodemus Nillson.

Kontroll, begär, kunskap

Den europeiska kolonialismen kan beskrivas som ett projekt av inordnande och kontroll: med missionering, undervisning och våldsmakt strävade man efter att inordna och kontrollera de koloniserade; med namngivning, kartografi och indelning i administrativa enheter tog man kontroll över deras territorium och inordnade det i en geopolitisk maktstruktur. På motsvarande sätt måste även de koloniserades föremål inordnas och kontrolleras av kolonialmakten. Kampen om *goavddis* under slutet av 1600-talet kan för-

stås som ett exempel därpå. Det handlade om föremål förknippade med hedniska praktiker och med en kulturell och religiös självständighet som inte kunde tolereras av kolonialmakten. Svenska ämbetsmän, präster, samlare och forskare var alla på sitt sätt inbegripna i projektet att ta kontroll över *goavddis* och inordna dem i en kristen världsuppfattning. Deras olika praktiker – konfiskera, förstöra, samla, studera – kan förstås som led i samma koloniala projekt. Från att under flera hundra år ha fått sin mening som estetiskt, musikaliskt och rituellt kraftfulla föremål i en samisk kulturell kontext omvandlades *goavddis* genom dessa praktiker till ”koloniala objekt”, objekt för vilka kolonialismen utgjorde en ny meningsproducerande kontext.⁴¹ Men *goavddis* nya status som ”koloniala objekt” är långt ifrån entydig och stabil. Tvärtom kännetecknas den av ambivalens och en ständig glidning mellan aversion och fascination.

Litteraturforskaren och den postkoloniala teoretikern Homi Bhabha har beskrivit den ambivalenta och instabila relationen mellan koloniserare och koloniserad i termer av ”colonial desire and discipline”.⁴² Kampen om *goavddis* framstår som ett exempel på just en sådan ambivalent kolonial relation. Behovet av ”discipline”, eller kontroll, tog sig våldsamma uttryck i konfiskation, förstörelse och grym bestraffning medan ”desire”, eller begär, manifesteras i samlandet och uppvisandet av föremålen. Som jag visat kan dessa skenbart motsatta praktiker förstås som två sidor av samma mynt. Med utgångspunkt i Schefferus handhavande med *goavddis* skulle jag vilja lägga ett tredje begrepp till Bhabhas ”discipline” och ”desire”, eller kontroll och begär; ett begrepp nära relaterat till men ändå urskiljbart från dem, nämligen kunskap. *Goavddis* är för Schefferus i första hand föremål för kunskap, i dubbel bemärkelse: de är föremål om vilka kunskap produceras, men också materiella källor ur vilka kunskap utvinns. Kunskapsproduktionen är nära lierad med

kontroll. I fallet med *Lapponia* var ju själva upphovet till verket ett behov av att ta kontroll över kunskapen om samerna. Kunskapen är också förknippad med begär, något som blir tydligt i 1600-talets konstkammare där begäret att äga och viljan att förstå inte går att skilja från varandra. De koloniala praktikerna kring *goavddis* i det sena 1600-talet låter sig således tolkas med hjälp av begreppstriaden kontroll – begär – kunskap, där de tre begreppen relaterar till och får färg av varandra. För Per Noraeus handlade det främst om kontroll, för storhertigen av Toscana om begär och för Schefferus om kunskap. Men begreppen är inflettade i varandra och verksamma tillsammans i dessa olika exempel på koloniala praktiker.

Hur förödande dessa praktiker kunde vara för de koloniserade vittnar historierna om Nikodemus och Nicodemus om. Den förra visar hur även föremålen drabbades av det koloniala våldet – Lars Nikodemus Nillsons *goavddis* brändes på bålet tillsammans med

sin ägare. På Historiska museet i Stockholm finns en *goavddis* som sannolikt härrör från trakten norr om Ume älv (fig. 5).⁴³ På 1700-talet återfanns den i konstkammaren på Fullerö i Uppland, dit den enligt traditionen skänktes av Carl von Linné. Trumskinnets avren är sprucket, något som kan förklaras av materialets ålder. Där finns emellertid ett par påfallande raka snitt som snarare antyder våld med en kniv eller annat vasst redskap. Och vid ena kortsidan har skinnets mörknat, som om det utsatts för eld. Exakt vad som hänt går inte att rekonstruera, men i sitt nuvarande skick framstår denna *goavddis* som en smärtsamt uttrycksfull gestaltning av kolonialt våld, ett våld som utgör ett större inslag i Sveriges historia än vi ofta vill erkänna.

Mårten Snickare, docent
Konstvetenskapliga institutionen
Stockholms universitet

5. *Goavddis*, nu i Historiska Museet. Skadorna på trumskinnets förefaller delvis orsakade av avsiktligt våld.

Noter

- 1 Den här artikeln har skrivits inom ramen för ett forskningsprojekt om samlande och utställande av utomvästerländska föremål i 1600-talets Sverige, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond.
- 2 Se Daniel Lindmark, "Colonial Encounter in Early Modern Sápmi", *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity. Small Time Agents in a Global Arena*, eds. Magdalena Naum & Jonas M. Nordin, New York: Springer 2013, s. 131–146, med vidare referenser. Sápmi är det nordsamiska namnet för Sameland och syftar på samernas historiska bosättningsområden i norra Skandinavien och Ryssland. Under 1600-talet var den vanligaste svenska benämningen "Lappmarken".
- 3 *Goavddis* är det nordsamiska namnet på ceremonitrummorna. Den lulesamiska beteckningen är *goabdes* och den sydsamiska *gievrie*. Se Rolf Christoffersson, *Med tre röster och tusende bilder. Om den samiska trumman*, (diss.) Uppsala 2010, s. 70, 103. Huvudkällan till de händelser som återberättas här är tingsprotokollen från rättegången mot Lars Nilsson, publicerade i Ernst Manker, *Nåidkonst. Trolltrummans bildvärld*, Stockholm: LTs förlag 1965, s. 122–129. Protokollet talar om "Trä Gudar" och "Träafgudar".
- 4 Manker 1965, s. 128.
- 5 Rapporten till Justitierevisionen refereras i Soili-Maria Olli, *Visioner av världen. Hädelse och djävulspakt i justitierevisionen 1680–1789* (diss.), Umeå 2007, s. 131. Citatet härrör därifrån.
- 6 Den enda kända källan är brevväxlingen mellan Nicodemus Tessin och den svenske diplomaten Daniel Cronström mellan den 15 mars och den 10 december 1706. Brevväxlingen är publicerad i *Les relations artistiques entre la France et la Suède 1693–1718: Extraits d'une correspondance entre l'architecte Nicodème Tessin le jeune et Daniel Cronström*, red. R.-A. Weigert & C. Hernmarck, (Nationalmusei skriftserie, 10), Stockholm 1964, s. 352–356.
- 7 Weigert & Hernmarck 1964, s. 354–355.
- 8 Weigert & Hernmarck 1964, s. 356.
- 9 Christofferson 2010, s. 5.
- 10 Under 1600- och det tidiga 1700-talet fanns inte något entydigt namn på den typ av samlingar som blev allt vanligare bland den europeiska eliten. "Kunstkammer", "Naturkammer", "Museum" och "Cabinet" är några av de vanligaste beteckningarna. I den tyskspråkiga forskningen, som är den mest livaktiga på fältet, har "Kunstkammer" kommit att bli den vedertagna beteckningen och jag använder den därför här, i den försvenskade formen "Konstkammare". Kännetecknande för Konstkammaren är att typer av föremål som i senare tid kom att skiljas från varandra – naturalier, konstföremål, etnografiska och arkeologiska föremål, vetenskapliga instrument, vapen – samsades utan någon hierarkisk ordning. Bland svenska stormän tycks det ha varit vanligt med en rustkammare som dominerades av vapen, men med inslag av konstkammarens alla föremålstyper. Om konstkammaren, se särskilt Horst Bredekamp, *Antikensehnsucht und Maschinenglauben. Die Geschichte der Kunstkammer und die Zukunft der Kunstgeschichte*, Berlin: Wagenbach 1993.
- 11 I sin stora inventering på 1930-talet identifierar Ernst Manker 71 bevarade "äktä" goavddis, 42 i Sverige och 29 i övriga Europa. Se Ernst Manker, *Die Lappische Zaubertrommel. Eine ethnologische Monographie*, I-II, Acta Lapponica 1938–50. Utöver dessa har Gunilla Edbom funnit ytterligare några i Moskva, S:t Petersburg och Madrid. Se Gunilla Edbom, *Samiskt kulturarv i samlingar. Rapport från ett projekt om återföringsfrågor gällande samiska föremål*, Arkeologisk rapport 2005:1, Åjtje, Svenskt Fjäll- och Samemuseum 2005.
- 12 Namnet *Museum Schefferianum* dyker första gången upp i en katalog över naturalierna i samlingen, upprättad 1677 av Schefferus amanuens Johan Heysig-Ridderstierna. Handskrift i UUB, Nordin 1190, fol. 135–138.
- 13 Om *Museum Wormianum*, se vidare Camilla Mordhorst, *Genstandsfortællinger. Fra Museum Wormianum til de moderne museer*, Köpenhamn: Museum Tusulanums Forlag 2009.
- 14 *Museum Wormianum seu Historia rerum rariorum, tam naturalium, quam artificialium, tam domesticarum, quam exoticarum, quae Hafniae Danorum in aedibus auctoris servantur*, Amsterdam 1655.
- 15 I inventarieförteckningar över konstkammarsamlingar från 1600- och det tidiga 1700-talet förekommer ibland en indelning i "naturalia" och "artificialia". En sådan indelning tycks dock inte ha präglat placeringen av föremålen i rummet.
- 16 "INDEX RERUM NATURALIUM, quæ servantur in MUSEO SCHEFFERIANO Upsaliae. Descriptus Holmiæ An. 1677. m. Maj." Handskrift i UUB, Nordin 1190 fol. 135–138.

- 17 Manker 1938, nr 56; Edbom 2005, s. 38.
- 18 Mårten Törnhielm, ”Continuation af någre få Anmärckningar, Cataloguen konstkammaren tillhörige”, KB Handskrifter, X 526, s. 135. *Sieidi* är den nordsamiska beteckningen på denna typ av föremål. På lulesamiska betecknas de *siejdde*, på svenska oftast *seite*. Se Christoffersson 2010, s. 99, 208.
- 19 Sven Hof, ”Oryctophylacium Bromelianum”, 1751, KB Handskrifter, Engeström C.X.1.34, fol 3v-4r [s.n.].
- 20 Dominik Collet, *Die Welt in der Stube. Begegnungen mit Außereuropa in Kunstkammern der Frühen Neuzeit*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2007, s. 63f.
- 21 ”Reyse Diarium oder beschreibung deßen, was bey der A:o 1670 won H. Albrechts zu Sachßen Gotha fürstl. Durchl. naher Hollstein, Dennemarck und Schweden gethanen Reyse von Tage zu Tage passiret und vorgegangen“, Handskrift i British Library, Add. 15113.
- 22 Reyse Diarium, fol. 34v–35r.
- 23 Reyse Diarium, fol. 72r–75r.
- 24 Reyse Diarium, fol. 111v.
- 25 Reyse Diarium, fol. 116v.
- 26 Reyse Diarium, fol. 117r.
- 27 Spann är ett längdmått som motsvarar avståndet mellan fingertopparna på tummen och långfingret hos en vuxen man med utsträckt hand, dvs. ca 20 cm.
- 28 Reyse Diarium, fol. 117r–117v, min översättning. I original: ”Drey Laptrommeln, die waren von Holtz etwas ablänglicht gemacht, und etwa zwey gute Spannen lang, 1 ½ breit, und einer Handbreit hoch, hatten unten am Boden zwey Löcher, daß mann mit der Hand hinein greiffen und sie halten konnte, waren oben mit Pergamen überzogen, welches gantz voll characteren geschrieben war. Diese Trommeln brauchen die Lappen zum Warsagen, haben darbey einen Meßingenes Ring, und klein Hämmerlein von Bein, den Ring legen sie oben auf die Trommel, welche sie in einer Hand halten, und schlagen mit dem Hämmerlein so sie in der andern Hand führen, auf die Trommel, daß sich der darauf liegende Ring beweget – Nachdem nun derselbe auf einen characterem fälle prophecÿen sie etwas gutes oder böses. Diese Trommeln läßet ihro der König durch die Amtleute in dem Lapmark wegnehmen, und die, sie sich derselben bedienen, deswegen bestraffen.“
- 29 Christoffersson 2010, s. 125–151, visar att det finns en lång tradition av att beskriva samerna som omusikaliska och trumman som ett rituellt redskap men inte ett musikinstrument. Med stöd hos bl.a. Gilbert Rouguet, *Music and Trance. A Theory of the Relations between Music and Possession*, Chicago U P 1985, driver Christoffersson tesen att trumman är att förstå som ett musikinstrument och att trumspelandet tillsammans med jojken är att förstå och tolka som musik. Detta är bara ett bland många exempel på hur de Andras kulturella yttringar brukar definieras i termer av ”rit” medan ”konst” är en kategori reserverad för den moderna, kristna västvärlden. Vid närmare betraktande suddas dessa gränser ut: meningen med och bruket av *goavddis* i den samiska kulturen svarar på många sätt mot meningen med och bruket av konstföremål i det tidigmoderna kristna Europa, exempelvis kyrkornas altaruppsatser vilkas mening aktualiserades i mässan i samspel med sången, musiken och församlingens rituella rörelser.
- 30 Reyse Diarium, fol. 117v–118r.
- 31 Corfitz Braem, *Dagbok under en resa i Sverige åren 1671 och 1672*, red. Bert Möller, Stockholm: Norstedt 1916, s. 45–46.
- 32 Johannes Schefferus, *Lapponia*, Frankfurt 1673. I det följande hänvisas till den svenska översättningen: Johannes Schefferus, *Lappland* (översatt från latin av Henrik Sundin), Uppsala: Almqvist & Wiksell 1956.
- 33 Schefferus, *Lappland*, s. 32.
- 34 Schefferus, *Lappland*, s. 35.
- 35 Schefferus, *Lappland*, s. 33.
- 36 Schefferus, *Lappland*, s. 29.
- 37 Schefferus, *Lappland*, s. 151–185, citerat från s. 151.
- 38 Schefferus, *Lappland*, s. 153ff.
- 39 Schefferus, *Lappland*, s. 156.
- 40 Schefferus, *Lappland*, s. 159.
- 41 Om ”koloniala objekt”, se W. J. T. Mitchell, *What Do Pictures Want? The Lives and Loves of Images*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 2005, s. 145–168.
- 42 Homi Bhabha, ”Signs Taken for Wonders: Questions of Ambivalence and Authority under a Tree outside Delhi, May 1817”, *Critical Inquiry*, Vol. 12, No. 1, 1985, s. 144.
- 43 Se Manker 1938, nr 50, s. 723–727.

SUMMARY

Discipline, Desire, and Knowledge

The Colonial fight over Goavddis

This article deals with *goavddis* (ceremonial Sami drums) as objects at the centre of colonial struggle between Swedish officials and the Sami in the decades around 1700. For the Sami, *goavddis* were a matter of cultural and religious identity, and of the relation between the profane and the sacred; they were aesthetic objects whose meaning and power was actualized in ritual and musical performances. For the colonizers, the *goavddis* were caught up in ambivalent acts of discipline and desire. As instruments for heathen practice they

were confiscated by Swedish officials and clergy in a systematic, often brutal, effort to discipline the Sami population and conform it to the Orthodox Lutheran State church. At the very same time, however, they became desirable collectibles among the Swedish and European elites. The need to destroy and the desire to possess – so this article claims – were two sides of the same coin. It was about taking control of the *goavddis*, subordinating them to the gaze of the colonizer, and ranging them under a colonial system of knowledge.